

<https://kujhs.uokirkuk.edu.iq/>

Sultan Iltutmish(1211-1236 AD)

Asst.lect. Fahmi Abdullah Ali

تاريخ القبول : 2024-12-1

تاريخ التعديل 2024-11-28

تاريخ الارسال 2024-11-17

Abstract

Among the early sultans of the Dehli, Shamsueddin Ethiopian (D.1236) was among all the most impressive about the military capabilities political talent a rule of power and social achievements. Ethium was also Turkish rooted sold in adolescence and rose to a direct ruler of large and incredible regions by legitimacy and extraordinary adjustment. Like him, the sultanate of the Dahli was more silent. At the point where in 1210 the chair lifted the throne of the Dahli, Dahli was only a small land that had no capital no organizational framework no military, and no limits for all purposes. In any case, when he closed his eyes after a quarter of a century the sultanate of Dahli had emerged as the most attractive Muslim state on the planet. He gave this domain without any help, a free freedom a type of monarchy of the government and a supervising class. Dahli changed to the social capital of the Muslim world and was known as the Sultan's life as Hazrat Delhi.

Doi: 10.32894/1992-1179.2024. 19.02.02.44

سولتان ئىلتوتمىش (۱۲۱۱-۱۲۳۶ز)

*م.م. فهمي عبدالله علي

پوخته:

له نئو سولتانه سهرمتاييهكانى دههليدا، شهمسودين ئىلتوتمىش له سالى (۱۲۳۶ ز) له نيوان همووو سهرنجراكىشترين بوو سهربارت به تواناي سهربازى، بههرمهندي سياسى تيروانييكي دهسهلاتدار و دهستكهوته كومهلايهتييهكان. ئىلتوتمىش له رهگهزى تورك بوبوله تهمنى ههرزكاريدا فروشرا، پلهى بهرزبووهو بۆ فهرمانرەواي راستهوخۆى ناوچهى گهوره و باوهرپينهكراو لهلايهن شهرعيهت و شارهزايى دهستكارىكردى نااساييهوه. وهك ئهو سولتانييهتى دههلى زياد لهمش سهرمتاي بىدهنگ بوو. لهو خالهي كه له سالى ۱۲۱۰ كورسييهكهى دههلى بهرزكردهوه، دههلى تهنها خاكىكي بچووك بوو كه سهرمايهى نهبوو. هيچ چوارچيوهيهكى رىكخستى نهبوو، نه سهربازى و بۆ هموو مههست و مههستىك هيچ سنوورىك نهبوو. له ههر حالهتلكدا، كاتىك دواي چارهك سهديهك چاوهكانى داخست، سولتانييهتى دههلى وهك سهرنجراكىشترين دهولەتى موسلمان لهسهر ههسارهكه سهرپهلهدابوو. ئهو بهيى هيچ يارمهتيهك ئهم دۆمەينهى بهخشي، نازادىكي ئازاد، جورىكي پاشايهتى حكومت و چينيكي سهرپهرشتىكردن. دههلى گورا بۆ پايتهختى كومهلايهتى جيهانى موسلمانان و له وهرزى ژيانى سولتاندا به ههزهرهتى دهلهى ناسرا.

وشهى ناسراو:

هندستان ، سولتان ، خهلى ، دههلى ، خهليفه ،مهغول

ئىلتوتمىش

ئىلتوتمىش كۆيلهى سولتانى دههلى قوتوبهدين ئايبيك بووه باوكى ئاغايهكى پله بالاي هۆزى ئىلبارى تورك بوو له كوتاييدا به نرخىكى دياردهيى لهلايهن قوتوبهدين ئايبيكهوه له دههلى كردرا ئىلتوتمىش له رۆژانى سهرمتاي سهختى خويدا پهروهرديهكى باش و زانياريهكى فراوانى له جيهانى ئىسلامى وهرگرتوووه ههر بۆيه له ماوهى ده سالدا ههلسا تا ببىته ئهمير شيكار و زاواي ئاگاهى زورى نهخاياند، بوو به حاكمى ههرىمى گواليور و بارانبولهندشههار له سالى ۱۲۰۶ز دا يهكيك بوو له نهقيبهكانى ئايبيك كه پشتى

پېښه سترابو و فەرمانده یی ههریمی باداونی دهکرد ئاځاګانی تورکی دهلی پښتګیریان له جینشیننی بۆماووی ئارام شا نهکرد، چونکه فەرمانډه وایهکی ناګارامه و ناهه ماوهری بوو بانګهیشتی ئیلتوتمشی کرد بۆ ئهوهی بښته سولتان له شوینی ئهوان ئارام شا ئاماده نه بوو دهستبهرداری بیت به لām له سالی ۱۲۱۱ز له لایهن ئیلتوتمشه وه شکستی هینا و له تهختی پاشایهتی لادرا (1).

ئیلتوتمش کۆیله کۆیله دامهزرینهر و چهسپینهی راسته قینهی شانشینی کۆیله و سولتانی دهلی سهیر دهکړیت. به ګوتهی ئهوان، ئایباک تهنیا بۆ ماوهری چوار سال حاکم بووه. دواي مردنی ئهوهنده ناارمی پروویدا که له دهلی وا دیار بوو و فەرمانډه وایهکی بههیز پښووست بوو بۆ کۆنترۆلکردنی دۆخهکه و ئیلتوتمش یهکسان بوو بهو بۆنهیه. محمهد بن قاسم یهکهه فراوانخوازی موسلمان بووه که هاته هیندستان به لām تهنیا سند و مولتانی داگیرکردوه ئهوه تهنیا ئهلقهیهک بوو له میژووی هیندستاندا. محمود غزنهوی دووهم داگیرکهری ګهوهری موسلمان بوو به لām حهفته ګهسته سهرکهوتوووهکی به پلهی یهکهه بۆ تالانکردن بوو. لهشکرکیشیهکانی ئهوه نهبووه هۆی دامهزراندنی هیچ شانشینییهکی موسلمانان له هیندستان (2).

بۆ ماوهری نزیکه ۱۵۰ سال هیچ ههولیک نه درا بۆ دامهزراندنی هیچ ئیمپراتوریهتیکی موسلمانان له هیندستان. محمهد غوری بهشیک زۆری هیندستانی داگیرکرد به لām زۆربهی کاتهکانی فراوانکردنی دهرهوی هیندستان به سههر برد. خۆی حوکمرانی هیندستانی نهکردوه به لکو جیګری پاشاکهی ئایباکی جیهیشتووه (3).

ئایباک شانشینی خۆی درنژکردوه و دهولهتیکی سهربهخۆی موسلمانی له هیندستان پیکهینا. بهو پښه دهسهلاتهکهی زور کورت بوو، نهیتوانی سولتانییهت چهسپینیت. به لām شانازی دامهزراندنی سولتانییهت دهبیت بۆ ئهوه بیت. بېګومان ئیلتوتمش بناغهکهی بههیزتر کرد و ئیمپراتوریهتی موسلمانی کۆرپهی له پرووخان رزگار کرد. (4). بههۆی دهستکهوتهکانی ئیلتوتمش له هینانهدی چهسپاندنی سیاسی له دهرهوی

گیزاو، ناتوانریت هرگیز قوتوب الدین وهک فهرمانرهوای سهروهی هیندستانی موسلمان سهیر بکریت، چونکه هیچ دراویک به ناوی نهو لهبردهستدا نییه و ناوهکی دياره به نهوونی له لیستی پاشاکان نیلتوتیش سهربازیکی ئازا بهلام وریا بوو. هروهه ژهنرالیکی سهرکهوتوو بوو بناغهی پاشایهتییهکی سهربازی دانا که بریار بوو دواتر وهک ئامرازی ئیمپریالیزمیکی سهربازی له سهردهمی خهلیهکاندا خزمهت بکات دامهزینهری راستهقینهی شانشینی کۆیلهکان (5)

یهکهه: شکهستی یلدر

تاج الدین یلدر کۆیلهیهکی پیشوو و بانگهشهی جینشینی شایستهی ئیمپراتوری غورید دهکرد هوکمرانی پایتهختی غوریدی غهزنی دهکرد یلدر به نیلتوتیش رایگهاند که نهو جینشینی راستهقینهی موعیز الدینه و بهم شیوهیهش داوای لهسهر خاکهکانی پیشووی غورید له هیندستان هیه نیلتوتیش پیشناری کرد که دانوستاندن بکات نهگهر ههردوو پیاوهکه بهی ههگیرسانی جهنگ بگهه نهجام یلدر نهو پیشناری رهتکردهوه و له نهجامدا له ۱۲۱۶ز له تاراین شهپک روویدا و نیلتوتیش سهرکهوتی بهدهستهینا دواتر یلدر بردیانه قهلائی نیلتوتیش بهدهون لهوی کوژرا سهرکهوتی نیلتوتیش لهم ململانییهدا سهربهخوی سولتانییهتی دههلی بههیزتر کرد. (6)

دووهم: شکهستی قهباچه

قهباچه مهترسییهکی دیکهی جددی بوو بو سهر دهسهلاتی نیلتوتیش یهکیک بوو له لاینگرانی یلدر خاوهنی جهند ههیمی بوو بهلام بههوی هیرشی هاوکاتی یلدر دهسهلاتهکی کهم بووبوووه نیلتوتیش به سوودهرگرتن له دۆخهکی بریاریدا هیرشیکی سهرتاسهری بو سهر قهباچه بکات

دوو سوپای نارد یه‌کێکیان له لاهوروه بو هێرشکردنه سهر مولتان و ئه‌وى دیکه‌یان له ده‌هلیه‌وه بو داگیرکردنی ئوچ له کاتی گرتنی ئوچدا، قه‌باچا په‌نای بو قه‌لای به‌کار برد که له‌لایهن سوپای ده‌هلیه‌وه گه‌مارۆدراوو له کو‌تاییدا به‌ی هه‌چ بژاردیه‌کی تر، به خنکان له پرووباری ئیندوس کو‌تایی به ژيانی خو‌ی هه‌نا. له ئه‌نجامدا سند و مولتان له ئیمپراتۆریه‌تی سولتانییه‌تی ده‌هلیدا زیادکران⁽⁷⁾.

سیہم: لکاندنی بیہار و بہنگال

له سهردهمی قوتبه‌دین ئاییاکدا، ههریمی بهنگال له ژێر دهسه‌لاتی سولتانی ده‌هلیدا بوو به‌لام دواى مردنى ئاییاک، بهنگال سهربه‌خویى خۆى راگه‌ياندا له بهرامبه‌ردا ئیلتوتمیش سه‌رقالی پارێزگاكانى سنوورى پوژئاوا بوو و كاتێكى نه‌بوو بو ته‌رخانه‌کردنى بو بهنگال هه‌ر زوو دواى مردنى قه‌باچه، بیری له داگیرکردنى بهنگال کرده‌وه و گه‌شتیكى بو بهنگال نارد سولتان غیاسه‌دین له‌و كاته‌دا فه‌رمانه‌واى بهنگال بووه سولتان غیاسه‌دین به‌یى شه‌ر خۆى یێشكه‌ش كرد و دان به سه‌روه‌رى ده‌هلیدا نا و رازی بوو كه باجی سالانه بدات به‌لام⁽⁸⁾.

له ماوه‌یه‌کی کورتدا، غیاسه‌دین جاریکی دیکه هه‌لگه‌رایه‌وه و به‌نگالی سه‌ربه‌خۆی راگه‌یانده ئیلتوتمیش هیزیکه گه‌وره‌ی کۆکرده‌وه نارد و سولتان غیاسه‌دینه له‌و شه‌رده‌دا کۆشت و نه‌سیره‌دین مه‌حمودی کرده‌والی به‌نگال دوا‌ی رۆیشتنی ئیلتوتمیش ، یاخه‌بوونیکه دیکه له به‌نگال به سه‌رکرده‌یه‌تی مه‌لیک به‌لکه خاله‌ی پرویدا له سا‌لی ۱۲۳۰ی زایینه‌ی، ئیلتوتمیش به شۆیه‌یه‌کی شه‌خسه‌ی چوه‌ به‌نگال و مالیک بالکه‌ خاله‌ی کۆشت، و به‌نگاله‌ی خسته‌ سه‌ر ئیمیره‌تۆریه‌تی ده‌له‌ی⁽⁹⁾.

ئىلتوتمىش زۆرىك لە ويلايەتەكانى لكاندەوہ كە دواى مردنى ئايپاك سەربەخويى خويان راگەياند وەك رانتامبۆر، گوالپۆر، ئەجمېر، بەيانا، جالۆر، مەندەر كالېنچار، تانگير لە سالى ۱۲۳۱ى زايىنى، كەناوچ و

بېنارس گهراندرايهوه. مالوا و ئوجاين له سالى ۱۲۳۹ى زايييدا لكاندى به ئيمپراتوريهتهكهى له ئىنجامدا ئىلتوتمىش ئيمپراتوريهتهى له هيندستان فراوانتر كرد بۇ ئهو قهباريهى كه له سهردهمى ئايپاكدا بوو⁽¹⁰⁾.

چوارهم: كوره پاشاكان

دواى مردنى ئايپاك كوره پاشاكان هموو ههولتيكان دا بۇ راوهوونانى توركهكان. چهند شارى كۆنترۆل كرد وهك چانديلا كالينجار و ئهجاىگار ههروهها نهروار و جانسيشيان داگير كرد. چاوهان حاكمى رانتهمبۆر سهربازانى توركيای دهرهينا و جۆدپور و ناوچهكانى تهنيشت هينايه ژير دهسهلاتى خوڤى. چاوهانهكانى جالۆر جاريكى ديكه نادۆل، مهندۆر، بهارمه، رانتاپور، سانچۆر، رادادارا، خيرا، راماسين و بيناماليان داگيركردهوه. جادۆن بهتيس سهروهى خوڤان له باكوورى ئهلوار دامهزراند. ئهجمير و بهيانا و تهنگير كۆتاييان به بالادهستى توركي هينا و سهربهخو بوون⁽¹¹⁾.

چاوهروان نهدمكرا ئىلتوتمىش ريگه به كوره پاشاكان بدات بۇ ماوهيهكى زۆر سهربهخو بميننهوه، له سالى ۱۲۲۶ز دا گهمارۆى رانتامبۆرى دا و دهستى بهسهدا گرت و كۆنترۆلى كردهوه. ههروهها مهندۆر كه پايتهختى كوره پاشاكان پارمارا بوو، گيرا و جاريكى ديكه گيرايهوه. دواتر جالۆرى گهمارۆ دا. ئوداى سينگ، فرمانهواكهى، بهرنگارييهكى توندى پيشكesh كرد. له كۆتاييدا وا ليكرا خوڤى رادهست بكات بهلام ريگه پيډرا وهك فرمانهروا بهردهوام بىت، بهو مهرجهى باجهكهى بدات. بهيانا و تانگيريش كۆنترۆلكرانهوه⁽¹²⁾.

ئهجمير دواى بهرخودانى توند گيرا. ناگير له شارى جۆدپور دوزرايهوه. له سالى ۱۲۳۱زدا گوالپور گهمارۆدا مالايافارما ديڤا، فرمانهواكهى، ئازايانه شهري كرد بهلام له كۆتاييدا خوڤى رادهست كرد.

تریلۆکیافارما، فرمانرەوای کالینجار، وازی لە کالینجار هینا و هەمان شت تالان کرا. بەلام چاندیلا توانی جاریکی تر موسلمانەکان وەدەرنا. ئیلتوتیمیش بە شیوەیەکی شەخسیی سەرکردایەتی هێرشەکەیی کردە سەر ناگادا. بەلام لەلایەن کسێترا سینگ، فرمانرەواکەییەوه شکستی هینا و ئیلتوتیمیش زیانیکی زۆری بەرکەوت. ئیلتوتیمیش هەولیدا چالۆکیاکانی گوجارات بخاتە ژێر رکێفی خۆیەوه بەلام سەرکەوتوو نەبوو. لە سالی ۱۲۳۴-۳۵ز ئیلتوتیمیش سەرکردایەتی گەشتیکی کرد بۆمالوا. بەیلسا و ئوجایینی گردهو(13).

پینچەم: مەغولەکان

لە سالی ۱۲۲۱ز مەغولەکان بۆ یەكەمجار لە کەناری ڕووباری ئینما دەرکەوتن لە سەردەمی سەرکردە بەناوبانگەکیان چنگز خان کە بە خیرایی ڕەشەبا ولاتەکانی ناوەراست و ڕۆژئاوای ئاسیای داگیرکردبوو کاتیک هێرشی کردە سەر جەلای دین مانگامی، دواھەمین شای کلیوارامی خیفا بەرمو پەنجاب ھەلھاتن. داوای لە ئیلتوتیمیش کرد کە پەناگەیی پێدات ئیتوتیمیش خیرا ھەلسا بە یارمەتیدانی جەلال دین ئەو دەبیتە بانگەشستی کیشە لە چانگزخان. پشتگیریان کرد هیچ نەرەزایەتیەکی نەبوو لە پێدانی پەناگەیی(14).

بەلام دەرسترا کە کەشوەھوای پەنجاب لەگەڵیدا نەگونجیت. ئەمە شیوازیکی زۆر بە ئەدەب بوو بۆ ڕەتکردنەوهی داواکارییەکە. دەرئەنجامەکەیی ئەو بوو کە جەلال دین لەگەڵ خوکارەکان ھاوپەیمانی کرد. نانوقەباچەیی مولتانێ بردەوه و سند و باکووری گوجاراتی گرد. داوای ئەو چوو پێرما مەغولەکانیش نەیاننوانی پێرەووی بکەن. بەم شیوەیە ئیمپراتۆریەتی موسلمانێ لە هیندستان ڕزگاری بوو نجامەکەیی ئەو بوو کە دەھلی بوو بە بەغداي دووھم(15).

شەشەم: تەلارسازی

لە سەردەمی ئیلتوتەمیش خاوەن کار و ھونەر و تەلارسازی بوو و چەندین مزگەوت و کاری ئاوی و خزمەتگوزارییە مەدەنییەکانی لە دەھلی دروستکردوو قوتب منارەکەیی تەواو کرد کە قوتب الدین عایبەک دەستی پێکردبوو ھەروەھا خەزنەیی ھەوزی شەمسی لە باشووری قوتوب منار دروست کردوو، ھەروەھا مەدرەسە (قوتابخانە)ی کە دەورەیی داوھ⁽¹⁶⁾.

چەندین خانقە (خانقە) و دەرگا (گۆرستان)ی بۆ پێرۆزەکانی سۆفی دروست کردوو دەستی کرد بە بیناسازی لەسەر خانقەقای ھەمید الدین و گەندەک بۆلی دروست کرد، کە بیرێکی ھەنگاو بوو بۆ پێرۆزی سۆفی قوتبەدین بەختیار کاکێ، کە لە سەردەمی دەسەڵاتەکەیدا ڕووی لە دەھلی کرد سالی ۱۲۳۱ز مۆنۆمێنتی پرسی سولتان غەری بۆ یادێ نەسیرەدینی کورە گەورەکەیی کە دوو سال پێشتر کۆچی دوايي کردبوو⁽¹⁷⁾. کاریگەری گەورەیی ھەبوو لەسەر سولتان لەسەردەمە⁽¹⁸⁾.

ھەوتەم: کارگیری

شەمسەدین ئیلتوتەمیش سەرکردەییەکی بەھیز بوو. زۆر کاری گەرمی کرد بۆئەوێ شانشینی خۆی بە باشی بەرپۆھ ببات. بە لێبارەیی ئەوێ بدوین شەمسەدین ئیلتوتەمیش شانشینی خۆی بەسەر بەشە جیاوازاندا داوەش کرد. ھەر بەشێک پاریزگاریکی ھەبوو بۆ ئەوێ ئاگاداری بێت. پاریزگارەکان باجیان کۆدەکردووە. دانیابوون لەوێ خەڵک پابەندی یاساکان بن و سنوورەکانیان دەپاراست گۆرانکارییە گەورەکانی ئیلتوتەمیش سیستەمی

چالگانی بوو. هەر قەزایەک ٤٠ سەربازی هەبوو. ئەم سەربازانە ئارامیان دەپاراست و هاوکاری خەڵکی قەزاکەیان دەکرد⁽¹⁹⁾.

ئىلتوتمىش بۇ ئۇەۋى پارە بۇ شانشىنى خۇى بەدەست بەينىت، سىستەمى باجى دانا. خەلک دەبوو لەسەر
بىنەماى زمۇيەکانیان باج بدەن. ئەم پارمىەى بەکارهینا بۇ پەرەپیدانى شانشىنى و باشتىکردنى ئىلتوتمىش
دادپەرۋەر بوو لەگەل خەلکى ھەموو ئایىنەکان. ھەزى لە بازىرگانى بوو و یارمەتى گەشەکردنى دەدا.
ھەرۋەھا پالېشتى ھونەرماندان و زانايانى ئایىنە جىاوازەکانى کردوۋە. ئەمەش وایکرد شانشىنى ئەو دەولەتمەند
بىت بە ھونەر و کولتور⁽²⁰⁾. ئىلتوتمىش زۆر ئارەزوۋى کۆشک تالار بوو. بۇ ئاھەنگ گېران بە بۆنەى
سەرکەوتنەکەکانى ئاھەنگى تىدا دەگىرا ، منارى بەناوبانگى قوتوب دروست کرد. ھەرۋەھا چەندىن مزگەوت
و بىناى تىزى جوانى دروست کردوۋە⁽²¹⁾.

ئىلتوتمىش دادپەرور بوو و دۇنيا بوو لەوھى ھەمووان دادپەرورەريان دەست دەكەوئیت. دادوھرى ھەبوو كە بىرياريان لەسەر بابەتە ياسايەكان دەدا. رینگەيان پىدرا بوو ھەلژاردنى خۇيان بکەن ھەروھە سوپايەكى بەھىزى ھەبوو. ھەمىشە ئامادە بوو بۆ پاراستنى شانشىنى. ئىلتوتمىش دۇنيا بوو لەوھى سوپاكە زۆر بەھىز نەئىت (22).

ههشتم: ئابوری

له سهردهمی حوکمرانی شهمسه‌دین ئیلتوت‌میش ئابوری یارمه‌تی خه‌لکی داوه. ئیلتوت‌میش هه‌زی له بازرگانی بووه و ئاسانکاری بو خه‌لک ده‌کرد بو کرین و فروشتنی شته‌کان. ریگای درنژی دروست ده‌کرد بو ئه‌وه‌ی

بازرگانه‌کان به ئاسانی گهشت بکهن. بازرگانه‌کان دهیانتوانی له شوینیه دووره‌کانه‌وه کهلوپه‌لی وهک جل و به‌رگ و به‌ه‌ارات و شته به‌رخه‌کان به‌ین. ئه‌مه‌ش وایکرد ئابووری هه‌مه‌چه‌شن بێت و یارمه‌تی خه‌لک دا بژاردی زیاتریان هه‌بیت⁽²³⁾.

چاکسازی کشتوکالی ئیلتوتیمیش ده‌یزانی که کشتوکال گرنگه بویه کاری بو یارمه‌تیدانی جووتیاران ده‌کرد. د‌ل‌نیا بوو له‌وه‌ی جووتیاران ئاوی پ‌یو‌ی‌ستیان هه‌بیت به‌ دروستکردنی که‌نال و بیر. هه‌روه‌ها هانی جووتیارانی دا بو چاندنی به‌ره‌می تایبه‌تی وه‌کو په‌تاته ئه‌مه‌ش یارمه‌تی جووتیارانی دا خ‌و‌راکی زیاتر به‌ره‌م به‌ین و بی‌ف‌ر‌و‌ش به‌ که‌سانی تر. گه‌شه‌پ‌ن‌دانی ژ‌ی‌رخانی ئیلتوتیمیش ده‌یو‌ی‌ست خه‌لک به‌ ئاسانی به‌ده‌وری خ‌و‌یدا ب‌ج‌و‌ل‌ی‌ن‌یت بویه پ‌ی‌گای باش و پردی به‌ه‌یزی دروستکرد. ئه‌مه‌ش وایکرد خه‌لک خ‌ی‌راتر گه‌شت و بازرگانی بکهن. هه‌روه‌ها بازاری دروست ده‌کرد که خه‌لک بتوانن شت بف‌ر‌و‌ش و ب‌ک‌رن. ئه‌م شتانه یارمه‌تی ئابووریان دا و ژ‌ی‌انیان بو م‌ر‌و‌قه‌کان با‌ش‌تر کرد⁽²⁴⁾.

د‌راو و پا‌ره ئیلتوتیمیش جو‌ری‌کی تایبه‌تی پا‌ره‌ی دروست ده‌کرد که پ‌ی‌ی ده‌گو‌ترا تان‌کای زیو. ئه‌م پا‌ریه ئاسان بوو بو به‌کاره‌ینان و بازرگانی ئاسان‌تر ده‌کرد. خه‌لک متمانه‌یان به‌م پا‌ریه هه‌بوو، بویه ز‌و‌ر به‌کاریان ده‌ه‌ینا هه‌بوونی پا‌ره‌ی ج‌ی‌گ‌یر یارمه‌تی گه‌شه‌س‌ن‌دنی ئابووری ده‌دا و وای له خه‌لک کرد هه‌ست به‌ ئاسایش بکهن. شاره‌کان له سه‌رده‌می ئیلتوتیمیشدا ز‌و‌ری‌ک له شاره‌کان گه‌شه‌یان کرد و بوونه ج‌ی‌گ‌ه‌ی بایه‌خ. که‌سان‌یک که له دروستکردنی شت‌گه‌لی‌کی وهک جل و به‌رگ و زه‌ره‌نگه‌ری باش بوون، روویان له‌م شاره‌نه کرد. چه‌ندین شتی جوانیان دروست کرد که خه‌لک چه‌زبان ده‌کرد ب‌ی‌ک‌رن. ئه‌مه‌ش هه‌لی کاری زیاتری ره‌خساند و ئابووری به‌ه‌ی‌ز‌تر کرد⁽²⁵⁾.

یارمەتیدانی گەل ئیلتوتەمیش دُنیا بوو لەوەی باجەکان دادپەرورەنە بن و ھەمووان پشکی خۆیان دەدەن ئەم پارە یارمەتی حکومەتی دا لە دروستکردنی قوتابخانە و نەخۆشخانە و رێگاوبان. خەڵک دڵخۆشتر بوون چونکە شتی باشیان ھەبوو وەک پەرورەدە و چاودێری تەندروستی ئەمەش ژيانی بۆ ھەمووان باشتر کرد⁽²⁶⁾. سولتان ئیلتوتەمیش حاکمی باش بوو کە یارمەتی گەشە ئابووری دەدا. زۆر کاری کرد بۆ ئەوەی بازرگانی و کشتوکال ئاسانتر بێت. رێگای دروست دەکرد و پارە سەقامگیر کرد و یارمەتی گەشەکردنی شارەکانی دا. ھەرەھا دُنیاوی دەکردەو کە خەڵک شتگەلێکی باشیان ھەبە وەک قوتابخانە و نەخۆشخانە⁽²⁷⁾.

نۆیەم: کەلتور

لە سەردەمی حوکمرانیدا زۆر شتی گرنگ لە دُنیاوی رۆشنییدا رویدا.. ئیلتوتەمیش کۆشکی جوانی دروست کرد چەندین پیکھاتە سەرنجراکێشی دروستکرد. تاوهری بەرز و مزگەوتی جوان و قەلای بەھیزی دروست کرد. تاوهریکی بەناوبانگ بە ناوی قوتوب منار. زۆر بەرز بوو و نیشانی دەدا کە سولتانیهت چەندە بەھیز و ھونەرپەر. لە سەردەمی ئیلتوتەمیشدا خەڵک زۆر حەزیان لە نووسین و خوێندنەو بوو. بە چیرۆک و شیعری سەرسۆرھێنەر کتیی جوانیان دروست کرد. شاعیریکی سۆفی بە ناوی نەسیرەدین مەحمود زۆر بەھرمەند بوو و بەیتی خۆشەویستی دەنووسی. تەنانەت ئیلتوتەمیش خۆی شاعیریکی باش بوو و زیادی کرد بۆ کتیی شاعر⁽²⁸⁾.

ھەرەھا خەڵک لەم ماوەیدا چێژیان لە دروستکردنی ھونەر وەرگرتوو. وێنە بچوکیان دەکێشا و وشە جوان دەنووسی کە پێی دەگوترا خەت. پەیکەریان دروست کرد کە ناسک بوون و نیشانیان دەدا کە ھونەرەندان چەندە بەھرمەندن. ئەم کارە ھونەریانە کۆشک و مزگەوتەکانیان رازاندەو و ھەمووان سەرسام

بوون. ههروههها موسیقا و سهما له سهردهمی ئیلتوتمیشدا گرنگ بوون. موزیکژهن و سهماکار له شوینه جیاوازهکانهوه دههاتته دهرباری سولتان. میلوودی شیرینیان دهژهند و به رهوشتهوه دهجوولان. موسیقای سوفی که رۆحی و کاریگهره، له لایهن زۆر کهسهوه خوشهویست بوو. سولتان ئیلتوتمیش برۆای به میهرهبنانی لهگهڵ ههموو کهسیکدا ههبوو، گرنگ نییه پهیرهوی له چ ئایینیکدا بیت. هیندۆسهکان و موسلمانان و خهڵکی ئایینهکانی تر به ناشتیانه پیکهوه دهژیا. ئهمهش وایکرد که کولتورهکه ههههچهشن و ورووژینهه بیت. خهڵک ئاههنگیان گێرا بۆ ناکۆکیهکانیان و شتگهلیکیان دوزیهوه که هاوبهشن⁽²⁹⁾.

بازرگانی و بازرگانیش گرنگ بوو. دههلی بوو به شوینیکی سهرقالی کرین و فروشتن. بازرگانانی خاکه دوورهکان بیروکه و داب و نهريت و هونهری نوییان دههینا. مروقهکان له یهکتر فیربوون و شارهکیان پر له کولتووری جیاواز کرد ههروهها فیربوون و پهروهده له سهردهمی ئیلتوتمیشدا بههیهکی زۆری پێدهدرا. قوتابخانهی تایبته به ناوی مهدهسه دروست کرا. زانایان زانیاریان هاوبهش دهکرد و فیری عهقی گههههجان دهکرد. ئهم قوتابخانه گرنگ بوون بۆ فیربوون و بیرکردنهوه له بیروکهی نوی⁽³⁰⁾.

دهیهه: لاسایکردنی خهلیفه

ئیلتوتمیش یهکهه سولتانی دههلی بوو که خهلاتی وهبهرهینانی خهلیفه ی وهگرته. له سالی ۱۲۲۹ ی زاینی خهلیفه ی بهغدا، ئهی ۱ مستهسیر بیلا، نازناوی “سولتانی عهزه یان سولتانی گهوره و (ناسر ئهمیر ئهلممین) یان جیگری سهروکی دلسوزانی به ئیلتوتمیش بهخشی. ئهم وهبهرهینانه نهک ههه مافی وهگرته تهختی گههههتی کرد بهلکو دهسهلات و شکومهندی له جیهانی موسلماناندا زیاد کرد. وهک یادی ئهم بروداوه، ئیلتوتمیش سکعهکی ناساند که ناوی خۆی وهک نوینهری خهلیفه لهسهه نووسیوو. ئهمهش دهستهکوهتیکی گهوره ی ژیانی بوو⁽³¹⁾.

يازدهیهه: مردنی ئیلتوتیمیش

له سالی ۱۲۳۶دا ئیلتوتیمیش له کاتی رۆشتی بۆ بامیان نهخۆش کهوت. له ۲۰ی نیسان گهرایهوه بۆ دههلی و لهوی ئهستیرهناسهکانی چاوهڕینی بوون. بهداخهوه له ۳۰ی نیسانی سالی ۱۲۳۶ ئیلتوتیمیش کۆچی دواپی کرد و له کۆمهڵگهی قوتوب له شاری میهراولی بهخاک سپێردرا. مردنهکهی بووه هۆی گێژاوی سیاسی له دههلی، چونکه چوار جێنشینیهکهی لهسهر تهختی پاشایهتی بهرزبوونهوه و چارهنووسی دلتەزینیان بهرهوڕوو بووهوه⁽³²⁾.

له سالی ۱۲۳۱دا، پێش ئهوهی بهرهو ههلمهتیک له گوالیۆر بروت، ئیلتوتیمیش کچهکهی رازییه سولتانی وهک سههرکردهیهکی ئیداری دهستیشان کرد. له سالی ۱۲۳۱ لهگهڵ گهرانهوهی له رێنێوانهکه به فهرمی بوو به فرمانبرهوا. بهلام ئیلتوتیمیش له سههر تهختی مردنیدا گۆرانی دلی بهسهردا هات و بریاریدا کۆره گهورهکهی بکاته ئیمپراتۆر. ئهم کۆره گهورهیه روکنه‌دین فیروز بوو که دواپی کۆچی دواپی ئیلتوتیمیش به کۆی دهنگ وهک پاشای نوێ ناسیندرا. له سههردهمی دهسه‌لاتی روکنه‌دیندا دایکی کۆنترۆلی کاروباری دهولهتی کرد و بووه هۆی ناارامی له شانشینیدا⁽³³⁾.

ده‌ئه‌نجام

ئیلتوتیمیش سههرکردهیهکی زیرهک و ئازا بوو. له بنه‌ماله‌یه‌کی خێله‌کییهوه هاتوه و کۆری سههرکردهیهک بووه. به‌هۆی زیره‌کییهوه براکانی دهستیان کرد به ئیره‌یی پێی و له کۆتاییدا به کۆیله‌فرۆشکیان فرۆشت، دواتر به چه‌ند ئا‌غایه‌ک فرۆشتی.

له كۆتاييدا وهك كۆيلهی ئایباک كۆتایی هات. دواى ئهوهی له لایهن ئایباكهوه كێدرا، ئیلتوتمیش چهند شتیکی پیهوهندیدار به سیاست و شهركانهوه فێربوو. سهرهتا له پێش پاسهوانهكانهوه دانرا و دواتر رینگای خۆی بۆ خودی تهختهكه خۆش كرد و بناغهی سولتانییهتی دههلی دانا.

پێش ئهمهش له هیندستان دهولەتیک بهناوی ئیسلامهوه نهبووه و پاشاكانیش كه پێش ئهوه دهسهلاتیان زۆر سنووردار بوو ناوچهكرایهتیکی بوو دهسهلاتیان زۆر بچووك لهسهر جێند شارێك بوو لهرووی ئیدارهیهیشهوه، دهسهلاتی ئیسلامی رۆژ به رۆژ زیاتر بوو ، فراوانبوون و فۆرمیکی وایان گرت كه خویان به خهلیفه ناودهبرد

ئهوێن دراویان به ناوی خویانهوه دهردهکرد، و له هیندستان بههێزتر بوون له ههر ناوچه و ویلایهتیکی تر.

سەرچاوهكان

سەرچاوهكان بهزمانی ئینگلیزی

-
- (1)- Waqar Khan Arif -The legal system of sultans of Delhi: An overview-
International Journal of Development and Sustainability- VI/ 12- 2017- p. 1980.
- (2)-Sen Sailendra , A Textbook of Medieval Indian, Primus Books, Delhi , 2013,p 75-99.
- (3)--Irfan Habib, Medieval India ,Oxford university prees, New Dehli, 2013,p6.
- (4)-K. A. Nizami , The Early Turkish Sultans of Delhi , House , new Delhi , v5 ,1992 ,p209.
- (5)--Hamid Wahed Alikuzai , A Concise History of Afghanistan in 25 Volumes ,
Trafford , Dehli , 2013 ,p127.
- (6)-Digby, War-horse and elephant in the Delhi Sultanate: a problem of military supplies ,inter sreiver,Karachi, 1971 ,p.39.
- (7)-K. A. Nizami , op.cit, p. 227
- (8)-André Wink , Al-Hind the Making of the Indo-Islamic World: The Slave Kings and the Islamic Conquest, Leiden, New York ,1997 ,P153.

- (9)-Ajaykumar Lokhande , History of Medieval India, Vidyanagari, Mumbai, VI, 2022,p15.
- (10)-Mahdi Husain , the Rehla of ibn Battuta . India Maldives Islands and Ceylon , Oriental , Baroda ,1952 , p.32
- (11)-Eaton, Richard M, India in the Persianate Age: 1000-1765, Penguin UK, 2019, p. 46.
- (12)-Satish Chandra ,Medieval India, Har Anand ,Dehli ,2012 ,V1, p36.
- (13)r. p. tripathi ,some aspect of Muslim administration , surjeet , allahabad ,2011,p .34.
- (14)-V.D.Mahajan , op.cit ,p.114..
- (15)-Ali, K. ,a new History of Indo-Pakistan. Vol II, Lahore,1950. p. 55.
- (16)-V.D.Mahajan. history of medieval india sultanate period and Mughal period,ram nagar- new delhi 2008-p102.
- (17)- K. A. Nizami , A Comprehensive History of India , House, Delhi ,2020 ,p53.
- (18)-علي سلطان عباس الدعاية والاعلان الصليبي في تعبئة الغرب الاوربي المشرق العربي ,مجلة 14 العدد 2 سنة 2019, الاسلامي(490هـ -588هـ/1096-1192م) 182.ص
- (19)--K. A. Nizami , op.cit, p. 228.
- (20)--شوان غزعل رشيد,التطورات السياسية في العلاقات السعودية- الايطالية ما بين المدة 1925--1946,المجلة 17, العدد 2 سنة 2022,ص371.
- (21)-F. B. Flood, Objects of Translation: Material Culture and Medieval Hindu-Muslim Encounter, Princeton And oxford , new jersey,2009.p.237.
- (22)John Allan; Henry Dodwell, The Cambridge Shorter History of India (New York: Macmillan, 1934, p.210

(²³)—Satish Chandra. History of medieval in India (800- 1700)-orient blackswan-Delhi 2012-p.77

(²⁴)Nesrin YILMAZ , Şemseddin iltutmus Donemnde Delhi Turk sultanligi 1211-1236, sosyal bilimler enstitusu , Antalya, 2021 ,p.127.

(²⁵)—J L Mehta , Advanced study in the history of medieval india , Printed Published by sterling Publishers Pvt. Ltd , New Dehli , 2011, V1, p87.

(²⁶)Kumar, Suni, The emergence of the Delhi Sultanate, 588-685/1192-1286-Mui-USA 1992.P.235.

(²⁷)V.D.Mahajan , op.cit ,p.113.

(²⁸)-Peter Jackson. The Delhi Sultanate: A Political and Military History. Cambridge , New York ,2003 ,P31.

(²⁹)—Sunil Kumar ,Slavery and South Asian History. Indiana University Press, 2006,p.93.

(³⁰)-Chandra, Satish ,History of Medieval India. orient blackKswan, dehli , 1999,p.86.

(³¹)-- Hamid Wahed Alikuzai, Razia Sultana, V1 Bloomington, United States, 2013, p.237.

(³²)--Stanley lane poole , Medieval India a under mohammedan rule 712-1764, G. P. Putnamis SONS, London,p.130.

(³³)R p tripathi , some aspects of muslim administration in world ,s s cggabra ,nagar 2011,p254.

ليستی سەرچاوه و ناماژدهكان

یهكهم: سەرچاوهی بیانی

- 1- Arif ,Waqar Khan -The legal system of sultans of Delhi: An overview- International Journal of Development and Sustainability- VI/ 12- 2017- p. 1980.
- 2- Sailendra, Sen, A Textbook of Medieval Indian, Primus Books, Delhi , 2013,p 75-99.
- 3- Habib ' Irfan, Medieval India ,Oxford university prees, New Dehli, 2013,p6.
- 4- Nizami , K. A. , The Early Turkish Sultans of Delhi , House , new Delhi , v5 ,1992 ,p209.
- 5- Alikuzai ,Hamid Wahed , A Concise History of Afghanistan in 25 Volumes , Trafford , Dehli , 2013 ,p127.
- 6- War ,Digby, -horse and elephant in the Delhi Sultanate: a problem of military supplies ,inter sreiver,Karachi, 1971 ,p.39.
- 7- Wink ,Andre, Al-Hind the Making of the Indo-Islamic World: The Slave Kings and the Islamic Conquest, Leiden, New York ,1997 ,P153.
- 8- Lokhande ,Ajaykumar, History of Medieval India, Vidyanagari, Mumbai, VI, 2022,p15.

- ⁹- Husain, Mahdi , the Rehla of ibn Battuta . India Maldiv Islands and Ceylon , Oriental , Baroda ,1952 , p.32
- ¹⁰- Richard ,Eaton, M, India in the Persianate Age: 1000-1765, Penguin UK, 2019, p. 46.
- ¹¹- Chandra ,Satish,Medieval India, Har Anand ,Dehli ,2012 ,V1, p36.
- ¹²- tripathi ,r. p.,some aspect of Muslim administration , surjeet , allahabsd ,2011,p .34.
- ¹³- K ,Ali ,a new History of Indo-Pakistan. Vol II, Lahore,1950. p. 55.
- ¹⁴- Mahajan' V.D.. history of medieval india sultanate period and Mughal period,ram nagar- new delhi 2008-p102.
- ¹⁵- Nizami, K. A., A Comprehensive History of India , House, Delhi ,2020 ,p53.
- ¹⁶ - Flood ,F. B., Objects of Translation: Material Culture and Medieval Hindu-Muslim Encounter, Princeton And oxford , new jersey,2009.p.237.
- ¹⁷-Allan, John; Dodwell ,Henry, The Cambridge Shorter History of India (New York: Macmillan, 1934, p.210
- ¹⁸- Chandra ,Satish. History of medieval in India (800- 1700)-orient blackswan-Delhi 2012-p.77
- ¹⁹- YILMAZ, Nesrin , Şemseddin iltutmus Donemnde Delhi Turk sultanligi 1211-1236, sosyal bilimler enstitüsü , Antalya, 2021 ,p.127.
- ²⁰- Mehta,J L, Advanced study in the history of medieval india , Printed Published by sterling Publishers Pvt. Ltd , New Dehli , 2011, V1, p87.
- ²¹- Suni ,Kumar, , The emergence of the Delhi Sultanate, 588-685/1192-1286-Mui-USA 1992.P.235.

22 - Jackson ,Peter, The Delhi Sultanate: A Political and Military History. Cambridge , New York ,2003 ,P31.

24- Kumar ,Sunil,Slavery and South Asian History. Indiana University Press, 2006,p.93.

25- Satish ,Chandra, ,History of Medieval India. orient blackKswan, dehli , 1999,p. 86.

26- Alikuzai, Hamid Wahed, Razia Sultana, V1 Bloomington, United States, 2013, p.237.

27- poole ,Stanley lane, Medieval India a under mohammedan rule 712-1764, G. P. Putnamis SONS, London,p.130.

28- tripathi ,R p, some aspects of muslim administration in world ,s s cggabra ,nagar 2011,p254.

دوودهم: تويژينه وه بلاوكر او دهكان

1- علي سلطان عباس ,الدعاية والاعلان الصلبي في تعبئة الغرب الاوربي المشرق العربي الاسلامي(490هـ -588هـ/1096-1192م), مجلة جامعة كركوك للدراسات الانسانية 14 العدد 2 سنة 2019, ص, 182.

2- شوان غزعل رشيد,التطورات السياسية في العلاقات السعودية- الايطالية ما بين المدة 1925-1946 (مجلة جامعة كركوك للدراسات الانسانية 17, العدد 2 سنة 2022, ص371.